



«مِثَاقُ غَلِیْظٍ» و «صَدَقَ صَادِقِیْنَ» در آیات ۷-۸ سوره احزاب: تفسیر تطبیقی طباطبایی و فضل‌الله

سید حسین کریم‌پور 

استادیار، گروه معارف اسلامی واحد لاهیجان، دانشگاه آزاد اسلامی، لاهیجان، ایران. رایانامه:

dsh.karim4@gmail.com

چکیده

تعبیر «مِثَاقُ غَلِیْظٍ» و «صَدَقَ صَادِقِیْنَ» در تعدادی از آیات قرآن تکرار شده است؛ با این حال تاکنون دیدگاه روشنی درباره مفهوم، مصداق و رابطه معنایی این دو موضوع ارائه نشده است. مباحثه غیر مستقیم فضل‌الله با طباطبایی درباره آیات ۷ و ۸ سوره احزاب بستری مناسب برای واکاوی این مشکل تفسیری است. گفتگو از آنجا آغاز می‌شود که طباطبایی با ارائه تحلیلی ادبی و عقلی از آیه «لِیَسْئَلِ الصَّادِقِیْنَ عَنْ صِدْقِهِمْ» کوشیده است این آیه را از حیث مصداق عام، و از جهت مفهوم، هماهنگ با آیه قبل، دال بر مِثَاقِ ذَرِّ نِشَانِ دهد. اما فضل‌الله که بر اختصاص «الصَّادِقِیْنَ» به پیامبران و تخصیص «صِدْقِهِمْ» به مِثَاقِ نَبوت تأکید داشته، نظریه یادشده را برنتابیده و در نقد آن به بعضی آیات قرآن تمسک نموده است. این جستار، با طرح این گفتگو و تحلیل و توصیف نقاط قوت و ضعف آرای این دو مفسر، تلاش دارد علاوه بر تبیین مفهوم قرآنی «مِثَاقاً غَلِیْظاً» و «لِیَسْئَلِ الصَّادِقِیْنَ»، بر پایه قرآن لفظی و قواعد قرآنی و بهره‌گیری از آرای تفسیری سایر صاحب‌نظران، به این نتیجه توجه دهد که دلالت این آیات بر مِثَاقِ ذَرِّ و تخصیص «صِدْقِهِمْ» به مِثَاقِ پیامبران ناتمام است.

کلیدواژه‌گان: الست، عالم ذر، مِثَاقِ غَلِیْظٍ، صدق صادقین، سوره احزاب: ۷-۸

مقاله پژوهشی



مقدمه

شماری از آیات قرآن به میثاق الهی تصریح نموده‌اند. آیات ۷ و ۸ سورة آل عمران از این جمله است: «وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا * لِيَسْأَلَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ». طباطبایی در تفسیر آیه ۷ سورة احزاب، با عنایت به مفاد آیه بعد، بر پایه تحلیل ادبی و عقلی، مفهوم عامی برای واژه «الصَّادِقِينَ» اثبات نموده و مجموع این دو آیه را ناظر به میثاق ذر معرفی کرده است. در مقابل، فضل‌الله، ضمن انکار تحلیل ادبی و عقلی طباطبایی، کوشیده است با استناد به آیه ۳۳ سورة زمر این مدعا را تأیید کند که مقصود از «صدق» در «لِيَسْأَلَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ» میثاق نبوت است، و آیه تنها بر میثاق پیامبران منطبق است. جستار حاضر کوشیده است به چند پرسش اساسی درباره آیات محل بحث پاسخ دهد: (۱) مقصود از تعابیر «میثاق غلیظ» و «صدق صادقین» در قرآن چیست؟ (۲) درباره آیات محل بحث، نقاط قوت و ضعف دیدگاه طباطبایی و فضل‌الله کدام است؟

بررسی مفاهیم پایه

۱. میثاق غلیظ

این تعبیر قرآنی اشاره به نوع خاصی از میثاق است که، به جهت مسئولیت سنگینی که بر عهده متعهدان میثاق قرار می‌دهد، باعث می‌شود آنان در قبال ترک مفاد چنین پیمانی مؤاخذه شوند، یا با این انذار مواجه شوند که پیمان شکنی در این نوع میثاق عواقب سنگینی به دنبال دارد.

۲. سؤال

به گمان ما می‌توان به نوعی از سؤال با عنوان «سؤال لذت» فائل شد. این نوع سؤال هنگامی معنا می‌یابد که سؤال‌شونده از نعمتی برخوردار یا مستحق پاداشی است، و در آن حال پرسش از کیفیت انتقال از مشقت و سختی به نعمت و پاداش برای وی لذت‌بخش است.

۳. صدق صادقین

در سه موضع از قرآن کریم تعبیر «صدقهم» نزد صفت «الصَّادِقِينَ» نهاده شده، که حداقل در دو آیه مقصود از «صدق» در «صدقهم» «تلاشهای فکری، روحی و عملی خالصانه در دنیا» است که باعث شده «الصَّادِقِينَ» از منافع این تلاش صادقانه در آخرت بهره‌مند شده و پاداش و جزای الهی را دریافت نمایند.

تبیین دیدگاه طباطبایی و فضل الله

طباطبایی معتقد است که متبادر از تعبیر «سألت العالم عن علمه» طلب اظهار علم است، در حالی که مراد از جمله «سألت زیدا عن ماله أو عن علمه» استفهام از اصل وجود مال یا علم است. بنابراین مقصود از «لَيْسْتَ لَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ» مطالبه از صادقین برای اظهار صدق باطنشان در مرتبه قول و فعل یا انجام عمل صالح در دنیا است. وی همچنین بر پایه تحلیل ادبی پیشین تأکید می‌کند که تکالیف مورد سؤال در دنیا واقع می‌شوند، نه در آخرت، و از آنجاکه انجام این تکالیف متوقف بر میثاق است، پس این میثاق باید در جهانی قبل از دنیا واقع شده باشد، آن گونه که آیات ذر بر آن دلالت دارد. فضل الله نیز، با تمسک به آیه ۳۳ سوره زمر، معنای «لَيْسْتَ لَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ» را «پرسش از صحت عمل صادقان در قیام برای دعوت به حق و تلاش و جهاد در راه آن» تلقی کرده و تعبیر «صِدْقِهِمْ» را بر «مسئولیت پیامبران در دوران رسالت» تطبیق نموده است.

تحلیل آرای طباطبایی و فضل الله

به نظر، اصل اشکال فضل الله در خصوص تبادل مطرح در تحلیل ادبی طباطبایی وارد است، زیرا، در عبارت «سألت العالم عن علمه»، استفهام از «منشأ، کیفیت و انگیزه تحصیل علم» ممکن است. بنابراین در تفسیر «لَيْسْتَ لَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ» می‌توان تصور کرد که اشخاصی که به صفت پایدار «الصَّادِقِينَ» متصف می‌شوند، از چنان جایگاه رفیع و با عظمتی برخوردارند که وقتی صدقشان (تمام حقیقت عملشان) در برابرشان نهاده شده، و از انگیزه و کیفیت حصول آن سؤال می‌شود، حاضرند با شادی انگیزه‌های زیبا و خالصشان را آشکار نمایند.

در بیان طباطبایی برای تطبیق آیات محل بحث بر عالم ذر گفته شده است که انجام تکالیف صادقان متوقف بر میثاق است؛ پس این میثاق باید در جهانی دیگر قبل از دنیا واقع شده باشد. در برابر این استدلال، گفتنی است که حتی با فرض این که سؤال از صدق صادقین در دنیا است، پذیرش این معنا که میثاق مربوط به آن در عوالم قبل واقع شده لازم و ضروری نیست، بلکه اجتماع محل وقوع میثاق و محل وفای به میثاق در دنیا ممکن است.

در خصوص تفسیر «الَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ» (زمر: ۳۳) که فضل الله آن را دلیلی بر اختصاص «لَيْسْتَ لَ الصَّادِقِينَ» به میثاق نبوت ذکر کرده، گفتنی است که بسیاری از مفسران، بر پایه قرائن موجود در سیاق آیه،

مصدق عبارت مورد اشاره را عام دانسته و به پیامبران و غیرپیامبران نسبت داده‌اند. بر این اساس، استدلال فضل‌الله در اختصاص «لَيْسَتَّ الصَّادِقِينَ» به پیامبران ناتمام است.

نتیجه‌گیری

در تحلیل و نقد دیدگاه طباطبایی و فضل‌الله، می‌توان گفت که این‌که طباطبایی «سؤال از صدق صادقین» را «اظهار عمل صادقانه در دنیا» تعریف نموده‌اند ناتمام به نظر می‌رسد. همچنین در این نظر تطبیق «میثاق پیامبران» بر میثاق ذر دور از واقع می‌نماید. فضل‌الله نیز، گرچه در نقد تحلیل ادبی طباطبایی سخنی درست گفته، در تفسیر «صدقهم» و تخصیص «صدق صادقین» به «میثاق پیامبران» سخنی ناتمام عرضه کرده است.

منابع

- خلیل بن احمد. (۱۴۰۹ ق). کتاب العین. نشر هجرت.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ ق). مفردات ألفاظ القرآن. دارالقلم.
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۴۱۷ ق). المیزان فی تفسیر القرآن. دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین قم.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. انتشارات ناصر خسرو.
- فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ ق). مفاتیح الغیب. دار احیاء التراث العربی.
- فضل‌الله، سید محمدحسین. (۱۴۱۹ ق). تفسیر من وحی القرآن. دار الملائک للطباعة و النشر.
- کریم‌پور، سیدحسین. (۱۴۰۲). مخاطب شناسی آیه میثاق النبیین و اعتبارسنجی روایات آن در منابع فریقین. تحقیقات علوم قرآن و حدیث، ۲۰(۴). ۱۷۰-۱۴۳. <https://doi.org/10.22051/tqh.2023.42592.3783>
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۵). الکافی. دار الکتب الإسلامیة.
- مصطفوی، حسن. (۱۴۳۰ ق). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. دار الکتب العلمیة.
- وزیری فرد، سیده‌محمدجواد. (۱۳۹۵). مولفه‌های وفاداری در خانواده با معناشناسی تعبیر میثاق غلیظ در قرآن. پژوهش‌های تفسیر تطبیقی، ۲(۲). ۴۹-۶۰. <https://doi.org/10.22091/ptt.2016.864>